

Vytautas Rubavičius

NACIONALINIS TAPATUMAS,
KULTŪRINĖ ATMINTIS
IR POLITIKA

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Vytautas Rubavičius

NACIONALINIS TAPATUMAS,
KULTŪRINĖ ATMINTIS
IR POLITIKA

Mokslinė monografija

Vilnius

Monografijos spausdinimą finansavo
UAB „3T-Transfers Technologies for Textile“

Recenzentai:

Prof. dr. Rasa Čepaitienė

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis

Doc. dr. Naglis Kardelis

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Lietuvos kultūros tyrimų instituto Mokslo taryba

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Autorius dėkoja Viliui Kavaliauskui už viršeliui pateiktą nuotrauką.

ISBN 978-609-8231-04-5

© Vytautas Rubavičius, 2018

© Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018

*Skiriu didžiai lietuvybės puoselėtojai,
žvaigždėto atminimo rašytojai
Vidmantei Jasukaitytei,
kurios bičiulystę laikau Dievo dovana*

TURINYS

Pratarmė ... 8

I SKYRIUS. „SUGRĮŽIMAS“ Į EUROPAŲ ... 22

Nacionalinis tapatumas – problemiška tikrovė ... 22

Multikultūralizmo politikos ir ideologijos prieštaravimai ... 27

Nacija, tauta ir modernioji tauta ... 30

Lietuvos „sugrįžimas“ į Europą ... 38

Europos Sąjunga: valstybių išnacionalinimo ir nacionalizmo nukenksminimo nuostata ... 43

Sovietinės išnacionalinimo politikos ypatumai ... 49

Jacques'as Derrida ir Jurgenas Habermasas
apie europietiškumą ir Europos ateitį ... 53

Naujas pilietinis ar prašalaičių europietiškumas? ... 65

Išsilaisvinusi Lietuvos visuomenė vakariečių akimis ... 73

II SKYRIUS. KOLEKTYVINĖ ATMINTIS

LAISVINANTIS IŠ SOVIETINĖS OKUPACIJOS ... 78

Laisvinimasis iš sovietinės okupacijos ... 78

Kolektyvinės atminties ypatumai ir jos kaita ... 87

Sovietinis ir *tarybinis* kolektyvinėje atmintyje ... 98

Tarybinė kolektyvinė komunikacinė atmintis ... 101

Tremtinių ir komunistinės nomenklatūros veikėjų
prisiminimų bangos ... 106

Tremtinių atsiminimai – skausmas, pasipriešinimas
ir kaltinimas ... 109

Sovietinės praeities ir valdžios pateisinimas,
išteisinimas ir nuslėpimas ... 113

Vitas Areška ir Vytautas Kubilius:
dvi prisiminimo trajektorijos ... 123

Moraliniai prisiminimo erškėčiai ... 137

III SKYRIUS. KULTŪRA IR LIETUVYBĖ ...	152
Kultūra ir jos reikšmė ...	152
Kultūra kaip <i>sambūvio</i> ir <i>sugyvenimo</i> būdas ...	158
Vietovė, kultūra, tapatumas ...	166
Nacionalinis tapatumas ir lietuvybė ...	172
Nacionalinės valstybės kūrimasis „vėluojant“ kapitalizmui ...	174
Lietuvybė ir <i>Kitas</i> kuriantis moderniai Lietuvos valstybei ...	179
Lietuviškojo nacionalizmo bruožai ...	191
IV SKYRIUS. LIETUVYBĖ SOVIETMEČIU ...	200
Sovietinė urbanizacija: miestai ir miestiečiai ...	200
Tautinis tapatumas tarybmečiu ...	203
Dainų šventė ir Poezijos pavasaris lietuvybei stiprinti ...	207
Nerija Putinaitė apie lietuvybės ydas ir bėdas ...	219
V SKYRIUS. LIETUVYBĖ STRATEGINĖJE LIETUVOS RAIDOS VIZIJOJE ...	245
Kultūros menkėjimo metas ...	245
Kultūra veikiant globalizacijai ir eurointegracijai ...	248
Nacionalinis tapatumas ir etnokultūrinės bendruomenės ES aplinkoje ...	252
Nacionalinis tapatumas naujųjų medijų terpėje ...	258
Strateginis Lietuvos raidos akiratis – be lietuvybės ...	268
Strategijos rengimas ir įgyvendinimas ...	285
Estijos ir Latvijos strategijų ypatumai ...	287
Kelios apibendrinamos išvados ...	291
National Identity, Cultural Memory and Politics. Summary ...	295
Literatūra ...	308
Asmenvardžių rodyklė ...	322

PRATARMĖ

Į šioje knygoje svarstomas temas buvo gilinamasi sykiu analizuojant kapitalizmo sistemos ypatumus. Buvo siekiama suvokti tą kapitalizmo pavidalą, kuris apsirėiškė Lietuvoje išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos, ir suvoktais dalykais „tikrinti“ išskaitytus teorinius bei ideologinius kapitalizmo sistemos veikimo principus, kapitalistinio gyvenamojo pasaulio bruožus, taip pat aiškintis, kaip iš perdėm ideologinės aplinkos pereinama į iš pirmo žvilgsnio pragmatišką ir tarsi neideologizuotą laisvės pasaulį, kuris, įdėmiau žvelgiant ir įgaunant naujo gyvenimo patirties, pasirodo esąs grindžiamas aiškiomis ideologinėmis vadinamosios „laisvosios rinkos“ klišėmis. Įvairūs teoriniai vaizdiniai ir papildydavo, ir neigdavo vienas kitą, tad prie bendresnio supratimo eita palengva, tam tikrais aplinkkeliais, pasiremiant tų tyrinėtojų mintimis bei įžvalgomis, kurie sugebėjo įžvelgti esminius sisteminės raidos ypatumus. Tie ypatumai jau buvo tikrinami išgyvenamos istorijos vyksmo. Kapitalizmo sistemos tyrinėjimai sugulė į knygą *Postmodernusis kapitalizmas* (Rubavičius 2010).

Kapitalizmas Lietuvoje įsitvirtino siekiant narystės NATO ir Europos Sąjungoje. Bendresnių sisteminių dalykų aiškinimasis padėjo suvokti tam tikrus globalizacijos veiksmus ir jų sąveiką su eurointegraciniais vyksmais. Lietuva išgyveno sparčius, netikėtus ir nenumatytus pokyčius, kurie dar labiau paspartėjo šaliai jungiantis ir įsijungus į Europos Sąjungos bendriją. Niekas negalėjo įsivaizduoti, kad visuomenė taip sparčiai išsizuoktų ir atsivers neperžengiama, jokiomis ideologinėmis „laisvės“ bei „laisvos rinkos“ klišėmis neįmanoma pridengti socialinė atkirtis, o išplitęs skurdas ir nedarbas taps struktūriniu, jokiomis reformomis ir politikų pažadais neišnaikinamu naujos socioekonominės sistemos ir visuomenės bruožu. Išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos svarbūs buvo nacionalinio tapatumo,

valstybingumo, nacionalinių interesų klausimai, kurie siejosi su bandymais įsivaizduoti, koks bus mūsų valstybingumo kelias, kaip stiprinsime nacionalinį tapatumą ir nacionalinę kultūrą, kokį savivaizdį įtvirtinsime politikoje ir meninėje kūryboje. Tie klausimai vertė aiškintis, kokia yra politinė ES aplinka, kokios politinės nuostatos vyrauja europinės integracijos architektų galvose ir kokie politiniai orientyrai diegiami kaip siektinos valstybių ir visuomenių kaitos gairės.

Pati ES nuėjo ilgą vienijimosi kelią, kuriame galima išskirti įvairių politinių nuostatų pokyčius, tačiau išlieka esminiai dalykai, susiję su šalių narių valstybingumu, požiūriu į nacijų bei tautų ateitį ir sugyvenimą naujoje europinėje aplinkoje, taip pat nesenos tragiškos XX a. istorijos vertinimu. ES politika jau iš pat pradžių buvo grindžiama pastangomis kurti tokią naują Europą, kurioje nebebus kartotų pasaulinių karų ir masinio žmonių naikavimo baisybės, tad buvo siekiama politinėmis ir kultūrinėmis integracijos gairėmis „nukenksminti“ įvairias nacionalizmo apraiškas. Tuo tikslu buvo klabinamas ir valstybių nacionalinio suvereniteto, o su juo ir tautinio suvereno supratimas bei to suvereno reikšmė. Valstybės galių menkėjimas buvo suvokiamas ir kaip natūrali globalizacijos pasekmė, tikintis, kad šis vyksmas tarsi savaime padės europinei socialinei inžinerinei integracijos politikai, tačiau šiuo metu stebimas nacionalinių klausimų ir reiškinių, taip pat didvalstybinio nacionalizmo apraiškų grįžimas politinėn darbotvarkėn – tie reiškiniai ir apraiškos ima lemti ne tik įvairių valstybių vidaus politiką, bet ir tarpvalstybinius santykius. Nacionalinių interesų, taip pat valstybių suvereniteto klausimus dar labiau suaktualino Didžiosios Britanijos referendumo dėl ateities Europos Sąjungoje rezultatai – išstoti iš ES. Kitas svarbus dalykas – stiprėjantys nacionalinės konsolidacijos ir nacijų formavimosi vyksmai, kuriuos ženklina nacionalinės jausenos, taip pat kovų už savos valstybės nepriklausomybę apraiškos. Tautinis sąmonėjimas, tautinė konsolidacija, taip pat ir valstybingumo jausenos stiprėjimas ryškus Ukrainoje, Baltarusijoje ir kai kuriose kitose

posovietinėse valstybėse – jose šituos vyksmus galima nusakyti kaip sparčių įvairialypį nacijų formavimosi tarpsnį, kuriame aiškiai įsisąmoninama nacionalinio tapatumo ir kultūros, taip pat kultūrinės atminties svarba kuriant europietiškąjį tapatumą ar stiprinant valstybingumą ir įtvirtinant jį pasaulio politinėje valstybinių santykių arenoje. Lenkijoje ir kai kuriose kitose valstybėse daugėja nacionalizmo, net didvalstybinio, apraiškų, kurias skatina valstybingumo jauseną menkinantys ir nacionalinį tapatumą ardantys globalizacijos veiksniai, taip pat ir ES vykdomos europinės integracijos ideologiniai bei politiniai „perlenkimai“, diegiamu pavyzdiniu europietiškuoju kosmopolitizmu išvalstybinant, išnacionalinant valstybes nares ir siekiant kuo daugiau politinių konstitucinių valstybės galių perkelti į Briuselį ir sykiu nuleisti į žemesnį regioninį ar savivaldos lygmenį.

Visas Europos valstybes, ypač Rusijos kaimynes, veikia rusiškojo imperinio šovinizmo iškilimas ir įsitvirtinimas valstybės politikoje. Agresyvus Rusijos nacionalizmas, kurį didžiama šios valstybės piliečių suvokia kaip būtiną nacionalinio tapatumo tvirtinimo politiką, verčia ES šalis, jų politinius elitus galvoti, kaip stiprinti europietišką tapatumą įgyvendinant tautų išnacionalinimo, jų atsiejimo nuo valstybės politiką? Tad ir ES, ir jos santykiuose su artimiausiais kaimynais pastebima vis daugiau įtampos, konfliktų ir didėjančio neuztikrintumo, kurį dar labiau skatina agresyvus politinis Rusijos kursas savo kaimynių atžvilgiu, 2014 metais prasidėjęs šios šalies bandymas sunaikinti Ukrainą, kaip nepriklausomą valstybę, pirmiausia atplėšiant ir prie Rusijos prijungiant Krymą, o kiek vėliau vidiniu „konfliktu“ pridengiant dalies Donecko ir Lugansko sričių okupaciją.

Nesigilinant į įvairiuose pasaulio regionuose vykstančių konfliktų priežastis, aktyvėjančią didžiųjų geopolitinių galių kovą, galima teigti, jog šiuos vyksmus ima lemti esminiai civilizaciniai vyksmai, kurių suaktyvėjimą buvo numatęs Samuelis Huntingtonas. Jie susiję su civilizacinių santykių, tarp jų ir konfliktinių, aštrėjimu, o civilizacinius santykius palaiko jiems būdinga civilizacinė vaizduotė ir civilizacinė kultūrinė savimone bei

saviprata. Prieš kurį laiką nei politikos, nei aktualių kultūros tyrinėjimų akiračiuose civilizacijos, civilizacinės vaizduotės ir geopolitikos sąvokos nebuvo reikšmingos. Atrodė, kad įsivyrąja globalizacinis kosmopolitizmas, liberalioji demokratinė pasaulio santvarka, tad kalbėti apie civilizacijas, juolab jų aktualų politinį vaidmenį gali tik tam tikri savo tyrimuose užsisklendę mokslininkai. Globalizacija atrodė jau apėmusi visą pasaulį ir pajungusi jį savai betaučio kapitalo savi daugos logikai, tad nebuvo stengiamasi net įžiūrėti, juolab suvokti joje glūdinčių heterogenizuojančių veiksnių, kurie pastaruoju metu iškilo kaip pasaulį vis labiau karinių konfliktų židiniais nusėjanti ir pasaulio regionų nestabilumą didinanti tikrovė. Net nepajutome, kaip atsидūrėme geopolitikos ir geopolitinių samprotavimų aplinkoje, kurioje vis labiau suvokiama civilizacijų ir civilizacinės politinės bei kultūrinės vaizduotės svarba. Minėjome, kad mūsų kaimyninės šalys vis labiau atsigrįžta į savąjį kultūrinį paveldą, tačiau NATO narė Turkija jau kuris laikas kemalistinį sekuliarųjį nacionalizmą keičia islamiškuoju nacionalizmu, iškeldama religijos ir osmaniškojo imperinio paveldo svarbą naujam turkiškajam tapatumui. 2018 m. Austrijoje, Italijoje ir kai kuriose kitose ES šalyse vykę rinkimai aiškiai parodė, kad tautos ir nacionalinės valstybės supratimas žmonėms labai svarbus ir vis daugiau jų suvokia ES politinio elito beatodairiškai vykdomos besąlygiško „svetingumo Kitam“ politikos ydas ir grėsmes. Vokiečiai, reikšdami nepritarimą tokiai politikai ir ragindami vyriausybę keisti ideologines politines nuostatas, vis dažniau eitynėse regimi su šūkiu „Mes – tauta“.

Pažvelgę į netolimą praeitį netruksime pastebėti, kad geopolitikos ir civilizacijos sampratos nyko iš viešojo ir mokslinio diskurso po Šaltojo karo užbaigos įsivyrąjant neoliberaliosios pasaulio pertvarkos keliamai ideologinei euforijai, kurią sustiprino Franciso Fukuyamao paskelbta „istorijos užbaigos“ idėja, žyminti galutinę kapitalizmo sistemos pergalę, tad ir konfliktuojančių ideologijų nunykimą. Tačiau jau tuo metu Samuelis Huntingtonas paskelbė savo plačiai nuskambėjusias įžvalgas apie neišven-

giamai stiprėsančią civilizacijų sandaužą, kurią kaip tik ir skatinsiantis globalizacinio išnykimo pavojuje atsidūrusių civilizacijų „atoveikmis“ – išlikimu ir savo tapatumo stiprinimu susirūpinusios civilizacinės vaizduotės veikimas, neišvengiamai pasitelkiantis ir geopolitinę mąstyseną bei instrumentus, o civilizacinei savipratai svarbiausias yra religijos veiksnys. Nors Huntingtono įžvalgos paskatino plačias mokslines ir politines tarptautines diskusijas, tačiau XXI a. pirmajame dešimtmetyje jo mintimis jau nebebuvo atvirai remiamasi svarstant aktualiąją politinę darbotvarkę. Žvelgiant į dabartinių geopolitinių įvykių raidą, dera pripažinti Huntingtoną buvus nepaprastai įžvalgų ir numačius, kad pasaulio galių santykiai neišvengiamai „persikraus“ kaip tik civilizacinių vyksmų pagrindu.

Minėjome, kad svarbiausiu civilizacinio tapatumo tvirtinimo ir civilizacinės savipratos veiksmiu Huntingtonas laiko religiją. Apžvelgęs krikščionybės būvį Vakarų pasaulyje jis išsakė susirūpinimą dėl Vakarų civilizacijos ateities. Jo manymu, Vakarų išlikimui svarbu, kad amerikiečiai, kaip vyraujanti ekonominė ir geopolitinė galia, įvairiais būdais tvirtintų savąjį vakarietiško tapatumą, o visi vakariečiai aiškiai suvoktų savosios civilizacijos unikalumą. Vakarų civilizacijos pamatas yra krikščioniškos vertybės, be kurių neįmanomas joks vakarietiško tapatumo tvirtinimas. Tad didžiulės vidinės grėsmės Vakarų civilizacijai glūdi joje pačioje, nes Europą pakirto jos esminio „mazgo“ – krikščionybės – silpnėjimas ir sąmoningas silpninimas įtvirtinant sekuliarios kosmopolitinės visuomenės supratimą ir naikinant krikščioniškąsias europinių kultūrų šaknis. Krikščionybės marginalizavimas ir krikščioniškųjų šaknų naikinimas tapo esminiu Europos Sąjungos ateities vizijos bruožu. Tačiau šiuo metu regimas ir ryškus atoveiksmis: Europoje ima stiprėti kultūrinis ir politinis priešinimasis tokiam ES raidos scenarijui, virstantis aiškiomis politinėmis regioninėmis takoskyromis. Kultūrinio tapatumo paieškos, naujomis sąlygomis pasitelkiant istorinį kultūrinį paveldą ryškios ir mūsų kaimynystėje Vidurio Europoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Baltarusijoje. Mūsų kai-

mynėms svarbus yra ir bendras LDK kultūrinis bei politinis paveldas su savo neišsenkamais prasmų aruodais, kurie yra papildomi permąstant ir perkuriant tas prasmes naujomis istorinėmis ir geopolitinėmis aplinkybėmis. Lenkijos ir Vengrijos valdantieji eliti visai iškelia krikščioniškųjų šaknų ir vertybių svarbą tvirtinant europinę civilizacinę bendrystę, kuri ne kosmopolitintų, o padėtų puoselėti unikalios tautų ir nacijų kūrybines galias.

Žymus Rusijos geopolitikos formuotojas, filosofas ir kultūrologas Aleksandras Duginas, kurio idėjos išplito įtakinguose politiniuose ir kultūriniuose Turkijos, Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Danijos ir kitų valstybių sluoksniuose, dabartinę istorijos tarpsnį laiko atgimusių bei atgimstančių imperijų amžiumi, o didžiųjų imperinių valstybių, po savo sparnu priglobiančiu joms „istoriškai priklausančius“ regionus, ateitis kaip tik priklausanti nuo to, kaip ir kokia apimtimi jos suvoksiančios savo imperinę prigimtį ir veikiančios sutinkamai su tos prigimties teikiamomis gairėmis. Rusijos dabartinė būseną, jo manymu, keblė dėl negebėjimo visiškai įsisąmoninti imperinę prigimtį bei paveldą ir nuosekliai imperiškai veikti, tad valstybės ateitį didžia dalimi lemsiantys politiniai veiksmai stiprinant civilizacinio išskirtinumo ir unikalumo vaizduotę bei ja grindžiamą geopolitiką. Nekyla jokių abejonių, kad toks numatomas Rusijos „imperiškumas“ veiks ir santykius su kaimyninėmis šalimis, kurios ilgai buvo „po jos sparnu“. Rusijos kaimynėms tokį atsigrižimą į imperinę paveldą, įsivaizduojant save unikaliu civilizaciniu dariniu, dera suvokti kaip atsako reikalaujantį iššūkį. O atsakyti pirmiausia įmanoma tik stiprinant kultūrinę civilizacinę savimonę ir nacionalinio valstybingumo jauseną.

Minėtoje monografijoje apibendrinus kapitalizmo sistemos tyrinėjimus buvo galima deramai susikaupti ties naujosios Lietuvos istorinio kelio klausimais, susijusiais su nacionaliniu tapatumu, kultūrine atmintimi ir jos pokyčiais, valstybingumo būseną, europinės integracijos ypatumais. Kai kuriuos tų klausimų gvildenę moksliniai straipsniai buvo rašomi

turint omenyje tam tikrą būsimos monografijos struktūrą ir jos temų sampyną. Tačiau knyga visada primeta ir savas „rašymo taisykles“ – būtina aiškiau išskirti temas, jungti jas problemų branduoliais ir, svarbiausia, susikurti tam tikrą teorinį vaizdinį, kuris padėtų aiškintis svarstomus klausimus kaip bendresnio vyksmo aspektus. Tokio teorinio vaizdinio funkciją knygoje atlieka III skyriuje išskleisti kultūros supratimo metmenys, taip pat ir naujos globalizacijos fazės supratimas – technologinė ir finansinė pasaulinė globalizacija netapo visuotine politine, tad vėlei ėmė ryškėti heterogenizacijos veiksniai, tik jau nauju globalizuoto pasaulio lygmeniu, nulemiantys geopolitikos bei regioninių, taip pat ir civilizacinių darinių stiprėjimą.

I skyriuje „Sugrįžimas“ į Europą“ bandoma aiškiau suvokti, kokios priežastys lėmė, kad tautą ir visuomenę pakėlusį nacionalinio išsivadavimo iš sovietinės okupacijos banga, prikėlusį kultūrinę atmintį ir sustiprinusi tautinio tapatumo jauseną ir juo grindžiamą siekį atkurti valstybingumą, neperaugo į aiškų nacionalinės valstybės kūrimo ir jai būtino nacionalinio tapatumo, taip pat kultūrinės atminties tvirtinimo darbą. „Sugrįžimas“ į Europą žymi prieštarinę vyksmą – savaip grįžtama į atkuriamą, 1940 m. Sovietų Rusijos okupacijos nutrauktą valstybingumą, saistant okupaciniam laikui „įveikti“ būtinas valstybingumą primenančios kultūrinės atminties gijas, tačiau sykiu ir žvelgiant į tas ateities gaires, kurias įsakmiai įtvirtina „laisvosios rinkos“ reikalavimai ir gundanti ES atveriamos ateities tikrovė. Lietuvos politinis, taip pat ir akademinis elitas greitai pajuto, kad ES nacionaliniai klausimai, juolab nacionalinio tapatumo ir valstybingumo tvirtinimo sumanymai nėra pageidautini, greičiau atvirksčiai – „politiškai nekorektiški“, tad jie buvo išstumti į politinius ir kultūrinius paribius. Staigų persiorientavimą, išvalant kultūrinę erdvę naujoms „laisvės“, „modernumo“ ir panašioms ideologemoms, liudija ir mūsų istorikų darbai – net pats nacionalinio išsivadavimo vyksmas įvardytas nacionaliniu išsivadavimu tik 2008 m. išleistame *Lietuvos istorijos*

XII t., I d., pavadintoje *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios* (Laurinavičius ir Sirutavičius 2008), tačiau taip ir nesiryžtama imtis nesena istoriją gvildinti kaip tik tokio išsivadavimo požiūriu. Nacionalinis, nacionalumas, nacionalizmas – tos susijusios sąvokos tarsi išgaravo iš politinio ir mokslinio diskurso (išimtis Romualdo Grigo (2005), Romualdo Ozolo, Jono Balčiaus (2005) lietuvių tautos raidos ir jos kultūrinių būsenų apmąstymai, pastarųjų metų Vytauto Radžvilo (2014) ir Alvydo Jokubaičio (2014) darbai, aptariantys lietuvių tautos ir valstybės raidą europinių integracinių vyksmų aplinkoje, taip pat ir Europos Sąjungos integracinės politikos ideologines nuostatas), tad tauta ir visuomenė buvo palikta be jokių aiškesnių valstybės kūrimo ir nacionalinio tapatumo tvirtinimo orientyrų, kitaip tariant, atiduota „laisvosios rinkos“ stichijai, o sykiu ir veiksmingai, tačiau plačiau visuomenei visiškai nesuvokiamai europinės integracijos politikai, kurioje vyravo ganėtinai siaurakaktiškas ekonominis diskursas.

Pirminę nuostabą dėl tokio greito pokyčio nacionalinių dalykų atžvilgiu keitė noras išsiaiškinti tokio pokyčio priežastis. Sykiu buvo tikrinama, kiek pagrįstas yra įtarimas dėl tam tikrų ES vyraujančių nuostatų nacionalinių klausimų atžvilgiu. Nors tos nuostatos aiškiai neišskleidžiamos, tačiau politiniai ir akademiniai elitai jas kuo puikiau nujaučia, o politiniai dokumentai kuriami tų nuostatų pagrindu. Juolab šitai sakytina apie pagrindinius ilgalaikius ES, kaip supralvalstybinio darinio, formavimo principus, kurie skatina nacionalinių valstybių galių, jų nacionalinio turinio menkėjimą, dalį konstitucinių galių perkeliant į europinį lygmenį, o dalį – perleidžiant regionams ir skatinant tiesioginį (*cross-border*) regionų susisaistymą ir jų tiesioginį atstovavimą ES lygmenyje, aplenkiant nacionalines vyriausybes. Svarbus yra vis labiau plintantis juridinis naujojo konstitucionalizmo supratimas, tvirtinantis naujų socialinių grupių ir susikuriančių korporacinių bei kitokių institucinių darinių teisę bei galimybes konstituciškai įsitvirtinti ir plėtoti konstitucijomis grindžiamus

juridinius, tad ir socialinius ryšius, atmetant esmines suvereno ir suvereniteto kategorijas (Přibáň 2012). Skyriuje aptariamos įvairių filosofų išskleistos įžvalgos apie ateities Europą, kaip nacionalizmą ir tautiškumą išskirtinumą išgyvendinusį darinį, ir esminius jos formavimo principus, kurių ypatumai ryškėja požiūryje į imigrantus, paryškinamas propaguojamos „besąlygiško svetingumo“ ideologijos politinis ydingumas.

II skyriuje „Kolektyvinė atmintis laisvinantis iš sovietinės okupacijos“ gvildenami politiniai ir kultūriniai į Europą „sugrįžtančios“ lietuvių tautos ir Lietuvos visuomenės būsenos aspektai. Siekiama išsiaiškinti laisvinimosi iš sovietinės okupacijos prielaidas ir veiksnius. Laisvinimasis įvardijamas kaip nacionalinio išsivadavimo proveržis, tad išsivadavimo judėjimas galimas priskirti didesnei tokių judėjimų, vykusių įvairiuose žemynuose dekolonizacijos metais, klasei. Revoliucijos sąvoka šiuo požiūriu yra klaidinanti ir užtemdanti esminį tokių judėjimų bruožą – tautinį ar nacionalinį susitelkimą, vienokio ar kitokio laipsnio nacionalistinės jausenos išplitimą savos kultūros ir kultūrinės atminties pagrindu. Revoliucijos yra valstybių vidaus reikalas, jos nurodo vyksmus, susijusius su luomų santykių pokyčiais valdžios atžvilgiu. Laisvinimasis iš okupanto valdžios – jau kitokio pobūdžio reiškinys. Tad modernių laikų Lietuvai kol kas revoliucijų neteko išgyventi. Esminė išsilaisvinimo prielaida, kuri tapo išsilaisvinimą skatinančiu veiksniu – istorinės kultūrinės atminties išlaikymas ir jos aktualizavimas. Istorinėje kultūrinėje atmintyje svarbus buvo ir išliko valstybingumo patirties aspektas, aiškus suvokimas, kada ir kaip buvo netekta valstybingumo sovietų Rusijai okupavus Lietuvą, o dėl valstybingumo atgavimo nuožmiai ir ilgai kautasi pokario metais. Visos tos nutylėtos ir sovietmečiu iš atminties trintos patirtys iškilo į dienos šviesą, skatindamos bendros nacionalinės jausenos stiprėjimą ir ryžtingą laisvinimosi veiksmą. Labai svarbūs šiuo atžvilgiu buvo tremtinių ir pokario rezistentų prisiminimai. Tačiau gana greitai išryškėjo ir kita – partinės nomenklatūros veikėjų prisiminimų banga, kurioje buvo iškeliami

vietinės partinės sovietinės valdžios nuopelnai Lietuvai ir šitaip legiti-
muojama atgautos Nepriklausomybės sąlygomis išlaikyta ir ekonomiškai
sustiprinta valdžia.

III skyriuje „Kultūra ir lietuviybė“ išskleidžiamas teorinis kultūros
vaizdinys. Kultūra suvokiama kaip gimtosios kalbos palaikomų bendruo-
menės sugyvenimo su vietove (gimtine), kaimynais ir pačiais savimi būdų
visuma, kuri kinta nelyginant besikeičiančios vidinės ir išorinės aplin-
kybės, taip pat ir gamtinė aplinka. Kadangi žmogus individu tampa tik
bendruomenėje, tad kultūros pirminis tikslas yra laiduoti bendruome-
nės išlikimą, jos stiprėjimą, o šitai įmanoma tik palaikant ir puoselėjant
bendruomenės tapatumą. Todėl kultūros sistemos tikslas yra palaikyti
ir stiprinti gyvybingą bendruomenės tapatumo ir vietovės sąryšį, kuris
įtvirtinamas ritualais, kilmės ir istoriniais pasakojimais, simboliniais ir
ženklinais būdais, galop valstybės steigties ir formavimo politikos veiks-
niais. Tapatumas yra palaikomas ir išlaikomas. Išlaikomas jis kolektyvine
kultūrine atmintimi, kuri yra veiklusis kultūros sistemos pavidalas, o pa-
laikomas visoje kultūros sistemoje „veikiančiais“ ritualais, taip pat ir vals-
tybiniais bei politiniais. Šiuo atžvilgiu ypač svarbi besąlygiška gimtosios
kalbos ir kultūros svarba grindžiamos švietimo sistemos veikla ir tą veiklą
įtvirtinanti valstybinė politika. Aptariami įvairūs kultūrinės atminties vei-
kimo, kultūros, vietovės ir tapatumo sąryšių aspektai, šiuolaikinės esen-
cializmo kritikos ypatumai, paryškinant ontologinį tapatumų tikrumą,
kuris socialiniame pasaulyje reiškiasi santykišku pavidalu, kadangi visa
socialinė tikrovė yra audžiama iš žmonių ryšių ir santykių. Tad dekon-
strukcinė esencializmo kritika išesmina ne socialinės tikrovės dalykus, o tai
tikrovei primetamą supaprastintą gamtamokslinį socialinės tikrovės su-
pratimą, kuris grindžiamas galimais nustatyti verifikuojamais faktais, tad
ir jų esmėmis. Skyriuje tvirtinama gyvenamojo pasaulio faktiškumą esant
kitokios – socialinių santykių – prigimties. Tokiomis teorinėmis įžvalgo-
mis grindžiamas ir aiškinimas, kaip susiklostė modernioji lietuviybė, kaip

ji buvo stiprinama kuriant tautinę valstybę ir tautai virstant nacija, kaip buvo palaikomas tautinis tapatumas sovietinės okupacijos sąlygomis. Plačiau aptariamas urbanizacijos vyksmas ir jo poveikis lietuvybei, iškeliamas prezidento Antano Smetonos vykdytos lietuvių ir kitataučių santykių politikos svarba nacionalinės jausenos ugdymui, išskleidžiami esminiai lietuviškojo nacionalizmo bruožai, kuriuos sieja sąmoningas, jokio ekspansionizmo ar kitų tautų pavergimo nepripažįstantis, patriotišku vadintinas, meilės gimtąjam kraštui, tautai ir savai valstybei puoselėjimas.

IV skyriuje „Lietuvybė sovietmečiu“ gvildenami lietuvybės palaikymo, puoselėjimo ir kultūrinio jos stiprinimo būdai, lietuvybės sklaidos ypatumai sovietinės okupacijos sąlygomis. Sovietinė okupacija buvo grindžiama negailestingu pokario metų teroru, kurio patirtis ir atmintis ilgam išliko žmonių atmintyje, taip pat visokeriopa ideologine indoktrinacija kuriant vadinamąjį naują tarybinį žmogų internacionalistą ir sparčiu viešojo gyvenimo rusifikavimu. Sovietinės okupacijos metais kraštas greitai keitėsi: buvo vykdoma sparti industrializacija ir urbanizacija, tad miestai sutraukė daug kaimo gyventojų ir atvykėlių. Tačiau kultūrinis gyvenimas vyko lietuvių kalba, stiprėjo lietuvių literatūros reikšmė palaikant gimtąjį žodį ir kultūrinę atmintį. Nors lietuvių tauta neteko valstybingumo ir valdžios institucijų bei ideologų jau buvo įsivaizduojama kaip lietuviakalbė tarybinė liaudis, tačiau išliko ir naujomis sąlygomis ėmė stiprėti etnokultūrinis lietuvybės palaikymo sąmoningumas, susijęs su tautos išlikimo instinktu. To sąmoningumo apraiškos ryškios urbanistų veikloje saugant ir atstatant urbanistinį paveldą, įvairiuose jaunimo etnokultūrinuose judėjimuose, taip pat meninėje ir kultūrinėje kūryboje. Kaip vienas svarbiausių lietuvybę palaikiusių kultūrinių reiškinų išskiriamas ir gvildenamas Dainų šventės vyksmas, kuriam buvo sukurta visą respubliką apėmusi pasirengimo, atrankos ir šventimo infrastruktūra, įtraukusi visų lygmenų vykdomosios valdžios institucijas. Aptariama ir Kauno tarpukario urbanistinio vaizdinio paveldo reikšmė istorinei nepriklausomo valstybingu-

mo jausenai puoselėti. Kadangi lietuviybės palaikymo ir išlaikymo klausimas pastaruoju metu ypač aktyviai svarstomas, o dalis mūsų intelektualų linkę nubraukti visą sovietmečiu kurtą lietuvių kultūrą kaip sovietinio indoktrinavimo įrankius, išsamiau svarstomos tokio požiūrio besilaikančios ir jį aktyviai teigiančios filosofės Nerijos Putinaitės teorinių schemų prielaidos, argumentacija ir išvadų pagrindumas. Keliamas klausimas, kaip buvo įmanomas tautinis susitelkimas nacionaliniam išsivadavimui, jei sovietinei sistemai, kaip teigiama, buvo pavykę visiškai sutarybinti lietuvių, kuriai jau „savaimė“ buvę būdingi esminiai tarybiškumo bruožai?

V skyriuje „Lietuviybė strateginėje Lietuvos raidos vizijoje“, atsigrįžtant į kai kurias globalizacijos ir europinės integracijos veiksmus, taip pat į europinės politikos etnokultūrinių bendruomenių atžvilgiu ypatumus, plačiau aptariamas naujųjų medijų aplinkos poveikis nacionaliniam tapatumui bei kultūrinei atminčiai ir gvildenamos nacionaliniam tapatumui kylančios grėsmės ir iššūkiai. Laikomasi nuomonės, kad nacionalinio tapatumo ir jam būtinos kultūrinės atminties palaikymas bei puoselėjimas ir turi būti pirminis valstybės politikos tikslas. Todėl aiškinamasi, kaip tas tikslas suvokiamas ir reiškiamas svarbiame valstybiniame strateginės raidos dokumente *Lietuva 2030*. Kitaip tariant, bandoma suvokti, ar politinis ir akademinis dokumentą kūręs elitas suvokia nacionalinį tapatumą, kultūrinę atmintį ir valstybingumo jausenos ugdymą kaip tautos atžvilgiu egzistencinės svarbos užduotį. Dokumento svarstymo bei priėmimo eigos, taip pat jo teksto analizė rodo, kad nacionalinis tapatumas, tapatumo ir kultūros sistemos bei kultūrinės atminties ryšiai nėra deramai suvokiami, tad tenkinamasi ideologinėmis ekonomistinėmis „būtinumo modernizuotis“ bei „atitikties įvairiems globalizacijos rodikliams“ gairėmis. Lyginant lietuviškąją strateginės raidos vaizdinį su Estijoje ir Latvijoje priimtais dokumentais, ryškėja, kad mūsų kaimynės aiškiau suvokia esminį strateginės raidos tikslą – nacionalinio tapatumo išsaugojimą bei puoselėjimą, taip pat būtinumą įvardyti besaikės globalizacijos ir europinės integracijos

keliamas tapatumui grėsmes ir numatyti priemonės toms grėsmėms įveikti. Estijos dokumente pagrindinis strateginis tikslas formuluojamas labai aiškiai – kad estų tauta gyvuotų per amžius, būtina išlaikyti ir puoselėti estiškumą ir laiduoti deramą estų kultūros sklaidą europinėje kultūrinėje erdvėje, tam tikslui pajungiant ir globalizuotos ekonomikos plėtrą.

Autorius plėtoja požiūrį, kad nacionalinis tapatumas, lietuviškumas, kaip ir kitokie bendruomeniniai tapatumai, yra santykiški, besikeičiantys, tačiau sykiu ir išliekantys kaip tam tikri tūkstantmečius žmones saistantys „klijai“. Jie individo sąmonėje reiškiasi kaip natūralios vertybinės, moralinės, simbolinės priklausomybės tam tikrai bendruomenei ir saviidentifikacijos „gairės“ bei paskatos. Tad knygoje polemizuojama su nekritišku paviršutiniškai taikomu dekonstrukciniu antiesencializmu, taip pat tarp dalies vietinio akademinio sluoksnio atstovų ir politikų išplitusiu ir šiuolaikiniu laikomu požiūriu, esą lietuviybei reikią kuo greičiau „modernėti“ ar artėti prie nežinia kaip ir kieno nustatomų „globalizuotumo“ ar „europietiško“ standartų. Sovietinės denacionalizacijos, rusifikacijos ir naujo tarybinio žmogaus, taip pat tarybinės liaudies kūrimo politikos patirtį sukaupusiai visuomenei vertėtų kur kas įtariau žvelgti į visokias socialinės inžinerijos apraiškas, kad ir kokiais naujais laisvės bei išsilaisvinimo gundymais jos būtų pagražintos. Tad nederėtų nuvertinti ir marginalizuoti tų kultūrinių ir socialinių praktikų, kurios stiprino nacionalinį tapatumą atkuriant valstybę, palaikė lietuviybę sovietinės okupacijos sąlygomis, o šiuo metu padeda įsisąmoninti naujus globalizacijos ir eurointegracijos iššūkius bei grėsmes, tad ir praverčia ieškant toms grėsmėms tinkamų kultūrinės kūrybos atsakų. Toks sąmoningumas yra nukreiptas ne prieš ES bei europinės integracijos būtinumą, o prieš „demokratijos stokos“ sąlygomis veikiančio ES politinio biurokratinio elito siaurakaktišką politines ideologines nuostatas bei direktyvines gaires, skatinančias valstybių išnacionalinimą ir ištautinimą, krikščioniškojo paveldo civilizacinės reikšmės neigimą bei marginalizavimą, taip pat beatodairišką valstybinių galių

menkinimą, valdymo svertus vis labiau sutelkiant niekieno nerinktos ir niekam neatsakingos anoniminės Briuselio biurokratijos rankose. Manome, tos politinės gairės kelia grėsmę pačios ES plėtrai, europinės visuomenės gyvybingumui, kuris turi išaugti iš savu laikomo Europos regiono, kuriant tam reikalingą kultūrą, suimančią nacionalines kultūras, ir sykiu skatinančią kūrybinę nacionalinių kultūrų raišką bei sklaidą.

* * *

Autorius dėkoja bičiuliams ir kolegoms, kurių mintys ir įžvalgos padėjo rašant šią knygą. Antanas Andrijauskas ne tik sukūrė ir palaikė Komparatyvistinių kultūros tyrimų skyriuje laisvo kūrybinio darbo aplinką, bet ir ragindamas dalyvauti jo rengiamose konferencijose, taip pat diskutuodamas įvairiausiai civilizacijų raidos, šiuolaikinio pasaulio būvio, nacionalinių tapatumų geopolitinės reikšmės klausimais padėjo autoriui geriau pagrįsti savo įžvalgas. Tuose pokalbiuose kildavo ir naujų įžvalgų, nugulusių knygos tekste. Vladimirui Nacvalovui autorius dėkingas už bičiulišką petį susiklostant sunkesnėms gyvenimo aplinkybėms, taip pat naujų minčių suteikiančius pokalbius apie šiuolaikinių finansinių rinkų veikimo ypatumus, naujas geopolitines Europos Sąjungos santykių su Jungtinėmis Valstijomis, Kinija ir kitomis šalimis konfigūracijas. Labai ačiū Žilvinui Svirgariui už jo mintis apie dabartinės lietuviškosios fenomenologijos bruožus ir už paramą leidžiant šią knygą.

Dėkoju knygos recenzentams Rasai Čepaitienei, Alvydui Jokubaičiui ir Nagliui Kardeliui už jų taiklias dalykines pastabas ir pasvarstymus.